

Çeviri:

Meşhed Şehrinin Mektep ve Medreseleri*

Rahim HALILOV

Türkçeye Çeviren: Elnur AĞAYEV**

Çevirmenin Notu

Meşhed, İran İslam Cumhuriyeti’de Horasan Vilayeti’nin baş şehridir. Günümüzde geniş caddeleri, büyük camileri, kütüphaneleri ve mimari eserleriyle ticaret, kültür, sanayi ve turizm alanlarında İran’ın Tahran’dan sonra gelen ikinci büyük şehridir. Tarihi medreselerle edebiyat, ilâhiyat, ziraat, tıp ve diğer modern ilimlerin okutulduğu fakülteleri ihtiva eden üniversitelerinin bulunduğu şehir, yılın her mevsiminde İmam Ali er-Rızâ’nın türbesini ziyarete gelen çok sayıda yerli ve yabancı ziyaretçinin uğrak yeri durumundadır. Nüfusu hızla artan şehirde 1986 yılında 1.463.500 kişi yaşarken bu sayı 2000 yılının başlarına ait tahminlere göre 2 milyonu geçmiştir.¹ Çevrili yapılan bu çalışmanın yazıldığı 1900’lü yıllarda ise Rusya’daki ansiklopedilere Meşhed şehri ile ilgili şöyle bilgiler yansımaktaydı: “Meşhed, Horasan Fars eyaletinin ana şehridir. Tejen nehriyle sulanan verimli topraklara sahiptir. Kuzey-doğu İran’da birkaç ticaret yolu üzerinde yerleşen en önemli şehirdir. Kervansarayları, görkemli ana camileri vardır. Şiilerin önemli ziyaret merkezidir. Nüfusu 70-80 bin civarındadır. Halı, şal, ipek, kumaş, çelik bıçak ve keçeleriyle ünlüdür. Ticaret yollarına yakınlığı ve uygun yerleşimi nedeniyle Hazarötesi bölgelerimizle canlı bir ticari ilişkisi

---

* Rahim Halilov (1900). Meşhet Şehrinin Mektep ve Medreseleri. *Kafkas’ın Yer Adlarının ve Halklarının Betimlenmesiyle İlgili Belgeler Topluusu*. C. 27. Birinci Bölüm. Tiflis: Kafkasya Eğitim Bölgesi Dairesi’nin Yayını. ss. 102-119 [Рагимъ Халиловъ. (1900). Мектебы и медресе гор. Мешгеда. *Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа* (СМОМПК). выпускъ двадцать седьмой. отдѣлъ I. Тифлисъ: Изданіе Управленія Кавказскаго Учебнаго Округа. с. 102-119].

** Yrd. Doç. Dr. Lefke Avrupa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. eagayev@eul.edu.tr

¹ Daha geniş bilgi için bkz.: Mustafa Öz. (2004). Meşhed. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 29, ss. 363-365). İstanbul; M. Streck. (1997). Meşhed. *MEB İslam Ansiklopedisi* (C. 8, ss. 145-159). Eskişehir.

vardır. Meşhed pazarlarında pek çok Rus ürünlerine rastlamak mümkündür.”² Erivan Vilayeti Uluhanlı okulunun³ ve Erivan Öğretmen Seminariyası'nın⁴ Azerbaycan Türkçesi (dönemin ifadesiyle *Tatar Dili*⁵) öğretmenliğini yapan Rahim Halilov, 1899

² Meşhed. *Brokgaуз ve Yefron'un Ansiklopedik Sözlüğü* (C. 19, ss. 229-230). S.-Peterburg 1896 [Мешхед. *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона* (т. 19, с. 229-230). С.-Петербург 1896].

³ Tarihen Azerbaycanlıların yaşadığı Uluhanlı bölgesi Çarlık Rusyası döneminde Erivan Vilayeti'ne bağlı olmuştur [Çarlık Rusyası'nda gerçekleştirilen 1897 yılı ilk genel nüfus sayımında Uluhanlı'nın nüfusu 2.757 Müslüman olarak kayda geçmiştir. Bkz.: *Rusya İmparatorluğu 1897 Yılı İlk Genel Nüfus Sayımı: "1897 Yılında Yapılan İlk Genel Nüfus Sayımında Rusya İmparatorluğu'nda Bölgelerinde Hakim İncancına Göre Nüfusu 500 ve Üzerinde Olan Yerleşim Yerlerinin Göstergeleri"*. S.-Peterburg 1905. s. 55 (*Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. «Населенные места Российской империи в 500 и более жителей с указанием всего наличного в них населения и числа жителей преобладающих вероисповеданий, по данным первой всеобщей переписи населения 1897 г.»*). Санкт-Петербург 1905. с. 55]. Kafkasyaötesi Statistik Komitesi'nin yıllık olarak yayınladığı ve resmi verilerini içeren *Kafkasya Takvimi*'nin 1900 yılı basımında ise Uluhanlı'da 3062 Tatar'ın yaşadığı not edilmiştir. Bkz.: *Kafkasya Takvimi. 1900 yılı için*. editör: E. Kondratenko. LV Yıl. Tiflis 1899. s. 18 [Кавказский Календарь. на 1900 годъ. подъ редакцею Е. Кондратенко. LV годъ. Тифлисъ 1899. с. 18]]. Sovyetler Birliği döneminde Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, günümüzde ise Ermenistan Cumhuriyeti sınırları içindedir. 1881 yılında bu bölgede Uluhanlı Okulu açılmıştır. Azerbaycan eğitim tarihinde önemli yeri olan ve çok sayıda aydın, bilim adamı yetiştiren bu okul, 1988 yılında Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Garabağ sorunu başladıktan sonra Ermenilerin bölgede gerçekleştirdikleri etnik temizlikle beraber faaliyetine son vermiştir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, 29 Aralık 2006 yılında okulun 125. Yıldönümü ile ilgili 1883 nolu ferman imzalamıştır. Uluhanlı okulu ile ilgili bkz.: Ziyeddin Meherremov. (2010). *Erivan'da Eğitim-Öğretim ve Aydınlanma (1800-1920 Yıllarında Edebi-Kültürel Ortam*, Bakü: Nurlan Yayınevi. s. 64-65 vd. [[Ziyeddin Meherremov](#)]. (2010). *İrəvanda Məktəbdarlıq və Maarifçilik (1800-1920-ci İllərdə Ədəbi-Mədəni Mühit)*, Bakı: [Nurlan Nəşriyyatı](#). s. 64-65 vd.]; Asker Zeynalov. (2013, 31 Mayıs). Unutulmaz Uluhanlı Okulu. *Respublika gazetesi*. s. 7 [Əsgər Zeynalov. (2013, 31 May). Unudulmaz Uluxanlı Məktəbi. *Respublika qəzeti*. s. 7]. *Kafkasya Takvimi*'ne göre Rahim Musarza oğlu Halilov [anılan kaynaktaki soy ismi Halimov olarak geçmektedir] 1892-1894 yıllarında Uluhanlı Okulu'nda öğretmen olarak çalışmıştır. Bkz.: *Kafkasya Takvimi. 1893 yılı için*. editör: E. Kondratenko. XLVIII Yıl. Tiflis 1892. s. 246 [Кавказский Календарь. на 1893 годъ. подъ редакцею Е. Кондратенко. XLVIII годъ. Тифлисъ 1892. с. 246]; *Kafkasya Takvimi. 1894 yılı için*. editör: E. Kondratenko. XLIX Yıl. Tiflis 1893. s. 269 [Кавказский Календарь. на 1894 годъ. подъ редакцею Е. Кондратенко. XLIX годъ. Тифлисъ 1893. с. 269].

⁴ Erivan Öğretmen Seminariyası 1881 yılında açılmış ve 1918 yılına kadar eğitim faaliyetini sürdürmüştür. Bu eğitim kurumuyla ilgili daha fazla bilgi için bkz.: Nazim Mutafa. (2013). *İrəvan Şəhəri*, Bakı; Meherremov, a.g.e. s. 66.

Kafkasya Takvimi'ne göre Rahim Halilov 1897-1903 yıllarında Erivan Öğretmen Okulu'nda Azerbaycan dili [anılan kaynaktaki Tatar Dili olarak geçmektedir] öğretmenliği yapmıştır. Bkz.: *Kafkasya Takvimi. 1898 yılı için*. editör: E. Kondratenko. LIII Yıl. Tiflis 1897. s. 301 [Кавказский Календарь. на 1898 годъ. подъ редакцею Е. Кондратенко. LIII годъ. Тифлисъ 1897. с. 301]; *Kafkasya Takvimi. 1899 yılı için*. editör: E. Kondratenko. LIV Yıl. Tiflis 1898. s. 315 [Кавказский Календарь. на 1899 годъ. подъ редакцею Е. Кондратенко. LIV годъ. Тифлисъ 1898. с. 315]; *Kafkasya Takvimi. 1900 yılı için*. editör: E. Kondratenko. LV Yıl. Tiflis 1899. s. 335 [Кавказский Календарь. на 1900 годъ. подъ редакцею Е. Кондратенко. LV годъ. Тифлисъ 1899. с. 335]; *Kafkasya Takvimi. 1901 yılı için*. editör: E. Kondratenko. LVI Yıl. Tiflis 1900. s. 343 [Кавказский Календарь. на 1901 годъ. подъ редакцею Е. Кондратенко. LVI годъ. Тифлисъ 1900. с. 343]; *Kafkasya Takvimi. 1902 yılı için*. editör: E. Kondratenko. LVII Yıl. Tiflis 1901. s. 375 [Кавказский Календарь. на 1902 годъ. подъ редакцею Е. Кондратенко. LVII годъ. Тифлисъ 1901. с. 375]; *Kafkasya Takvimi. 1903 yılı için*. editör: E. Kondratenko, LVIII Yıl. Tiflis 1902. s. 385 [Кавказский Календарь. на 1903 годъ. подъ редакцею Е. Кондратенко. LVIII годъ. Тифлисъ 1902. с. 385].

⁵ 1930'lu yıllara kadar Rusya dilbiliminde Azerbaycan Türkçesinden Oğuz, Türk, Türk-Tatar, Tatar, Azerbaycan dili adlarıyla bahsedilmiştir. Bkz.: Zemine Ziyayeva. (2001). Azerbaycan Diyalektolojisinin Tarihi Üzerine. *Karadeniz Araştırmaları*. (30). s. 93-94.

yılıının yaz tatilini İran'ın yukarıda bahsi geçen Meşhed şehrinde geçirmiştir. Burada bulunduğu iki buçuk aylık sürede onun en fazla dikkatini ve ilgisini bu şehrin mektep ve medreseleri çekmiştir. Bu kurumları tarihi geçmişleri, mimari yapıları ve eğitim-öğretim boyutlarıyla yakından inceleme şansı bulan yazar, geri dönüşünde bu izlenimlerini makale haline getirmiş ve *Kafkas'ın Yer Adlarının ve Halklarının Betimlenmesiyle İlgili Belgeler Toplusu*'nun⁶ 27. cildinde yayınlamıştır.⁷ Toplunun bu sayısına giriş yazısı yazan editör L. Lopatinski, makaleyi, "geçmişin uykusundan uyanmak için sadece bir dürtü bekleyen İran eğitim-öğretimiyle ilgili okuyucuda fikir oluşturacak ilginç bir çalışma"⁸ olarak değerlendirmiştir.

Bu çalışmanın Türkiye Türkçesine çevrilmesinde iki amaç güdülmektedir: 1. Türkiye okuyucusunda İran mektep ve medreseleri ile ilgili, özellikle de 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarındaki durumları ile ilgili fikir uyandırmak. 2. Aynı dönemdeki Osmanlı İmparatorluğu mektep ve medreseleri ile karşılaştırma yapabilmek için veri sağlamak.

Makalenin çevirisi yapılırken, konunun daha iyi anlaşılması için bazı kavramların açıklanması ihtiyacı doğmuştur. Bundan dolayı da çevirenin notu (ç.n.) ibaresiyle bazı kavramların açıklamaları verilmiştir. Çevirmenin notu ibaresi olmayan açıklamalar yazarın kendi açıklamalarıdır.

Meşhed Şehrinin Mektep ve Medreseleri

1899 yılının yaz tatili fırsatını kullanarak İran'ın Horasan vilayetine gittim ve iki buçuk aylık süremi onun baş şehri olan Meşhed ve çevresinde geçirdim. Meşhed şehri ve ona bağlı çevre bölgelerde bulunduğum sürede beni en çok buradaki halk eğitimi ilgilendirdi. Ve bu makalede konuyla ilgili edindiğim izlenimlerimi aktarmak istiyorum.

⁶ *Kafkas'ın Yer Adlarının ve Halklarının Betimlenmesiyle İlgili Belgeler Toplusu* [Rus. Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа (СМОМПК)-Sbornik materialov dlya opisaniya mestnostey i plemen Kavkaza (SMOMPK)] Kafkas'ın tarihi, coğrafyası, burada yaşayan halkların etnografi, edebiyat, dil, folkloru üzerine akademik ve popüler çalışmaların yayınlandığı bir topludur. Kafkas Eğitim Bölgesi Dairesi'nin Yayını olan bu toplu 1881-1915 yılları arasında Tiflis'te 44 cilt olarak yayımlandıktan sonra yayınına ara vermiştir. 1926 (45. cilt) ve 1929 yıllarında (46. Cilt) birer cilt daha yayınladıktan sonra faaliyetini sonlandırmıştır.

⁷ Bu makale Rahim Halilov'un *Kafkas'ın Yer Adlarının ve Halklarının Betimlenmesiyle İlgili Belgeler Toplusu*'nda yayınlanan ilk çalışması değildir. Toplu editörünün ricası ve desteğiyle hazırladığı "*Erivan Guberniyası Müslüman-Şiielerinde Muharrem Ayı Matemî*" isimli çalışması Toplu'nun 1898 yılında basılan 25. cildinde yayınlanmıştır. Bkz.: Rahim Halilov. (1898). Erivan Guberniyası Müslüman-Şiielerinde Muharrem Ayı Matemî. *Kafkas'ın Yer Adlarının ve Halklarının Betimlenmesiyle İlgili Belgeler Toplusu*. C. 25. birinci bölüm. Tiflis: Kafkasya Eğitim Bölgesi Dairesi'nin Yayını. s. 161-188 [Рагимъ Халиловъ. (1898). Траурный месяцъ магаррамъ у мусульманъ-шиитовъ Эриванской губернии. СМОМПК. выпускъ двадцать пятый. отдѣлъ I. Тифлисъ: Издание Управленія Кавказскаго Учебнаго Округа. с. 161-188].

⁸ L. Lopatinskiy. (1900). Önsöz. *Kafkas'ın Yer Adlarının ve Halklarının Betimlenmesiyle İlgili Belgeler Toplusu*. C. 27. Tiflis: Kafkasya Eğitim Bölgesi Dairesi'nin Yayını. s. VI [Л. Лопатинский. (1900). Предисловіе. СМОМПК. выпускъ двадцать седьмой. Тифлисъ: Издание Управленія Кавказскаго Учебнаго Округа. с. VI].

İran'ın tüm vilayetlerinde olduğu gibi, bu vilayette de eğitim kurumları iki dereceye ayrılıyor: mektep ve medrese. Bu kelimelerin her ikisi Arapçadır. Birincisi ilkokul, ikincisi ise yüksek dini okul anlamına gelmektedir. Mektep, şöyle söylemek gerekirse, medrese için öğrenci hazırlama görevini görmektedir.

İlk dereceli eğitim kurumu olan mektep, hemen hemen büyük veya küçük tüm köylerde köy mescitlerinin yanı başında yerleşmekte ve bunlarla köy mollaları ilgilenmektedir. Kışın soğuk olduğunda öğrenciler (şâkirdler) mollanın evine toplanırlar. Zahmeti karşılığında mollalar her öğrenciden önemsiz miktarda bir ücret alıyorlar: 15-20 kopeyk⁹ten fazla olmayan bu ücret aylık veya haftalık (perşembe günleri) ödeniyor. Meşhed'in 30 verst¹⁰ uzaklığında yerleşen Çağark köy okulundaki öğretmen ayda yaklaşık 6 ruble¹¹ alıyor ve bu iyi bir para sayılmaktadır. Bu aylık dışında öğrenciler Kur'ân'ın ve herhangi diğer bir kitabın önemli bölümlerini tamamladıklarında öğretmenlerine hediye getiriyorlar.

Her mektepte, Kelamullah yani Kur'ân tamamlandığında şâkirdler (öğrenciler) mollaya pahalı hediyeler getiriyorlar. Bu pahalı hediye öğrencinin durumuna göre değişiyor: 3-4 funt¹² ağırlığında baş şeker,¹³ herhangi bir ölçüde çiçekli alacalı basmalı geleneksel Rus kumaşına benzer kumaş, hurma, birkaç funt ağırlığında kuru üzüm ve benzeri tatlılar. Bazen de bu hediye para olabiliyor; ama bu para 50-60 kopeyki geçmez. Bu bayram gününde tüm öğrenciler okuldaki derslerden izinli sayılıyor ve molla ile beraber günün sebepkarının evine gidiyorlar. Onlar için burada yemekler ve tatlılar hazırlanmıştır. Öğrenciler akşama kadar burada oynar ve daha sonra evlerine dağılırlar. Meşhed'in merkezinde de aynı günlerde öğrenciler elbisenin üstüne ayak bileklerine kadar uzayan bir keten bluz giyerler ve arkadaşlarının evine öyle giderler. Bir mollanın bana anlattığına göre, öğrencilerin Arap erkeklerine benzemeleri için bu elbise giyilmektedir.

⁹ *Kopeyk-kapik* [Копейк]- Çarlık Rusyası, Sovyetler Birliği ve şimdi de Rusya Federasyonu'nda kullanılan kuruş anlamında madeni para. (ç.n.)

¹⁰ *Verst* [верст]- 1.06 km.lik Rus uzunluk ölçüsü. Bkz.: Vedat Gültek. (2004). *Rusça-Türkçe Sözlük*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları. s. 12.

¹¹ *Ruble* [рубль]- Çarlık Rusyası, Sovyetler Birliği ve şimdi de Rusya Federasyonu'nda kullanılan 100 kopeyk değerinde kağıt para. (ç.n.)

¹² *Funt* [фунт]- 409.5 grama eşit ağırlık birimi. Bkz.: Gültek, a.g.e. s. 1838. (ç.n.)

¹³ İran'da bu şekere kelleğend [كلمقند] denmektedir. Bkz.: Nəyyerzaman Səqəfi (Hatəmi). (1999). *Farsca Azərbaycanca Lüğət*. cilt 2. Tehran: "Nəşer" Nəşriyyatı. s. 322. (ç.n.)

Köy mekteplerinde öğrencilerin sayısı genelde 20-30 arasında değişmektedir. Çok sayıda mektebin bulunduğu şehirlerde ise mekteplere göre öğrenci sayıları farklılık göstermektedir. Örneğin, 60 mektebin bulunduğu Meşhed şehrinde mekteplerin öğrenci sayıları 25'i geçmemektedir ve buradaki eğitim masrafıyla köy mekteplerindeki eğitim masrafları aynıdır. Bir molla, eğitim masrafını ödemediği düzensiz davranan velilerden derd yanıyordu. Ona göre öğrenci velilerinin düzensiz ödemelerinden dolayı köy öğretmenleri şehir öğretmenlerine göre kendilerini daha güvende hisediyorlar. Durumu şöyle açıklıyordu: Köylerde bir, bazen de nadiren iki okul bulunmaktadır. Bundan dolayı eğitim masraflarını ödemediği tutarlı davranmayan velilerin çocukları, biten ayın masrafı ödenmediğinden dolayı mollalar tarafından mektepten uzaklaştırılıyordu. Köyde başka mektep olmadığından bu velilerin çocuklarını okula gönderebilmeleri için öğretmeni memnun etmeleri gerekiyordu. Mektep sayılarının çok olduğu şehirlerde ise başka şartlar geçerliydi. Eğer öğrencilerden biri, örneğin ayın sonunda eğitim masrafı olan 15-20 kopeyki getirmediyse, öğretmen birkaç gün bekledikten sonra öğrenciyi gereken parayı, yani aylık eğitim harcını ödemesi için velisine gönderir. Elbette, bununla amacına ulaşamayınca molla öğrenciyi birkaç defa daha velisinin yanına göndermek zorunda kalıyor. Bu durumda sık sık karşılaşılan manzara şudur: Öğretmenin bu tacizlerine kızan veli, ödemesini de yapmadan çocuğunu onun yanından alıp başka bir mollanın yanına gönderiyor. Bu manzaradan sonra şunu cesaretle söylemek mümkündür: Yeryüzünde İran'dan başka bir ülke yoktur ki orada öğretmenlerin hakkı böyle acınacak düzeyde olsun ve ayrıca bu acınacak düzeydeki hak düzensiz elde edilsin.

Okulda öğrenciler ayaklarını altlarına büzüp hasır veya eski kilim serilmiş yerde oturuyorlar. Mekan hiçbir zaman hijyenik şartlara uygun değildi: Mekanlar karanlık, kışın soğuk ve aşırı nemlidir; yazın öğrenciler açık havada ağaçların altında gölgelik yerde öğrenim görüyorlar. Okula öğrenci alımı ders yılı boyunca devam ettiğinden gruplar kurulamıyor ve her öğrenciye ayrıca ders veiliyor; bazen iki veya üç öğrencinin belirli kitapta aynı yerleri öğrendikleri oluyordu.

Okula kaydını yaptıran 8-9 yaşlarındaki erkek çocuklar kitap arkasına geçiyor ve birinci dersten itibaren mollanın kontrolünde Kuran'ın dörtte birini oluşturan çerekeye¹⁴ göre Arap harflerini ezberliyor. Erkek çocuk bu taş baskılı kitaptan mekanik

---

¹⁴ Çereke- Arap alfabesinin, Kur'ân-ı Kerim'in bazı surelerinin ve en çok okunan duaların toplandığı kitapçığa denir. Eskide medreselerde çocuklar Kur'ân eğitimine başlamadan önce Çereke'yi

olarak ve bilinçsizce kademeli şekilde Arapça kelimeleri ayırt etmeye başlıyor. Okuma-yazmanın sese dayalı öğretim metodu olan usul-i cedid ve usul-i sövt konusunda İran'da herhangi bir tasavur bulunmamaktadır. Bu yeni metod mollalar tarafından gözardı edilmekte, onların birçoğu bu kolay yöntemin öğretimi nasıl etkileceğini bilmiyor, onun iyi bir iş olmadığını ve hatta günah olduğuna inanıyorlar. Bunların devamında çok yetenekli olan çocuklar çerekenin okunuşunu bilinçsiz şekilde altı ay içinde öğrenebiliyor ve Kur'ân'ı tamamlamaları nerede ise bir yılı alıyor. Mektepte bulunduğu bu uzun süre boyunca öğrenci yazı yazmayı öğrenemiyor ve ancak Kur'ân'ı bitirdikten sonra molla onlara bu güzel sanatı öğretmeye başlıyor. İran'da matbu örnekler bulunmadığından her mollanın güzel yazı yazmayı bilmesi gerekiyor. Molla bu güzel yazıyla öğrenciye örnekler sunuyor. Bu örnekler genelde milli şairler Sadi, Hafız ve benzelerinin şiirlerinden oluşmaktadır. Mollanın güzel yazıya sahip olması onun tanınması bakımından önemlidir ve bunun sayesinde öğrencilerinin de sayısı artmaktadır.

Burada, mektebe başladığı bir yıllık veya daha fazla bir süre sonunda yazmayı öğrenen öğrencinin mollaya hediye getirmesi gibi eski bir gelenek mevcuttur. Böyle bir olayda hediye 3-4 funt ağırlığında baş şeker olmaktadır. Şunu da vurgulamak gerekiyor ki, öğrenci yazmayı ayrı ayrı harfleri ve onların karışık birleşimlerini öğrenerek değil, kelimeler ve cümlelerden başlayarak öğreniyor. Çünkü o mollanın yazdıklarını bilinçsizce kopyalamaktadır. Bundan dolayı da bu öğrenci daha uzun yıllar bağımsız veya dikteyle yazı yazamamaktadır.

Kur'ân'ı bitirdikten sonra öğrenciye milli şairlerden birinin kitabı verilmektedir: Bu kitap genelde, 1175 yılında (Hicri takvime göre 571 yılı) Şiraz'da doğmuş olan İran'ın ahlakçı şairi Sadi'nin Gülistan eseri olmaktadır. Mektepte okutulan tüm kitaplar ana dilleri olan Farsça yazıldığından öğrenciler ayrı ayrı kelimeleri anlamakta zorluk yaşamamaktadırlar. Fakat içerik bakımından çocukların bu metinleri anlamaları zor olmaktadır. Bu gerçeğe uygun bir atasözü de oluşmuştur: "Sadi'yi yedisinde okuyan anlamını ve kıssadan hisseyi yetmişinde anlar".

---

bitiriyorlardı. Bazı bilgilere göre bu kelime aslen Farsçadır. Kur'ân'ın ¼'ü anlamındadır. Günümüzde çereke genellikle cenaze törenlerinde ve diğer dini törenlerde okunan (Yâ Sin, Rahman, Küçük sureler) ve dualardan (günlük namazlardan sonra okunan dualar, Ramazan ayının duası, hatim duası, kurban, sofraya duası, defin töreninin kuralları vs.) oluşmaktadır. (ç.n.)

Birinci kitaptan sonra öğrencilere, aralarında tabii ki Şii bakışına göre hazırlanmış dinin temel kurallarını içeren eserlerin bulunduğu diğer kitaplar veriliyor. Bunlarla beraber molla öğrencilere oruç (ruja), namaz kılınması, boy abdesti alınması, zekat, humus ve benzerleri konusunda da bilgi vermektedir. Ramazan ayı boyunca öğrenciler diğer kitapları bir tarafa bırakarak öğretmenin rehberliğinde sadece Kur'ân okuyorlar.

Perşembe günleri milli şairlerin şiirlerinin bilgisi konusunda yarışmanın düzenlenmesine önem veriliyor. Bunun için öncelikle mektep öğrencileri iki gruba ayrılıyor. Birinci gruptan herhangi bir öğrenci şiir söylüyor. Sonra ikinci gruptan bir öğrenci diğer gruptaki öğrencinin söylediği şiirin son harfinden başlamak üzere başka bir şiir söylüyor. Yarışma böylece devam eder. Bir grubun söylediği şiirin son harfiyle başlayan yeni bir şiir söyleyemeyen grup yenik sayılıyor. Bu durum öğrencileri sonraki haftaya kadar daha fazla şiir ezberlemeye zorluyor. Tüm bunlar birlikte ele alındığında bu gelenek, İranlıların kendi şairlerinin şiirlerini daha iyi bilmelerine ve konuşmalarında onların vecizelerini ve şiirlerini kullanmalarına olanak sağlıyor. Bundan dolayıdır ki Doğu halkları arasında kendi zengin edebiyatını ve şairlerini bilme konusunda İranlılar ilk sırayı işgal etmekte.

Aritmetiğin dört işlemi buradaki hiçbir mektepte öğrencilere bizdeki şekilde öğretilmemektedir. Fakat, öğrencilerin mektepte verilen eğitimden memnun kaldıkları ve mektep bitiminde velilerinin ticari ilişkilerinde yardımcı olabilmeleri için gereken işlemleri öğrendiklerinden buradaki eğitimi yeterli bulduklarını da unutmamak gerekir. Bundan dolayı da mollalar biraz daha yaşlı olan öğrencilerin eğitimini sadece ağırlık, uzunluk ve para ile ilgili işlemlerle sınırlı tutuyorlar. Ana dilleri olan Fars dilinin grameri mektep programına dahil edilmemiştir. Haftada 6 gün ders yapılmaktadır; Cuma günü tatildir; Perşembe günü derslerin tekrarı ve şiir bilgisi yarışması günüdür.

Belirlenen bir programın olmadığı böyle mektepte doğal olarak kursun süresi belli olmamakta ve birkaç kitabın öğrenilmesi ile sınırlı kalmaktadır. Öğrencilerin önemli bir kısmı 9-10 yıl mektebe devam edip yazma ve okumayı öğrendikten sonra velilerinin tarım ve zanaat işlerini devralıp eğitimi bırakıyor. Bu öğrenciler arasında eğitime devam etmek isteyen ve okulun ona daha fazla bir şey veremeyeceğini görenler medreseye veya yüksek dini okullara gidiyorlar.

Mekteplerdeki fiziksel cezaya gelince o her yerde bulunmaktadır ve falaka¹⁵ her mektepte uygulanan bir yöntemdir.

Meşhed, İsfahan, Şiraz, Kerman, Tebriz vb. şehirler tüm İran'da medreseleriyle ünlüdürler. Az şehir bulunur ki (tabii ki, daha fazla veya daha az nüfuslu) orada mescidin yanında medrese bulunmasın: Meşhed, İsfahan gibi büyük şehirlerde ise çok sayıda medrese vardır. Örneğin, Meşhed'de böyle yüksek eğitim veren okulların sayısı 18'dir ve onlar kurucularının desteği sayesinde tutunmaktadırlar. Bu 18 okul arasında zengin olanları şunlardır: Mirze Cafer medresesi, Fazil Han medresesi, Nevab medresesi, Abaskulu Han medresesi ve Heyrat Han medresesi.

Meşhed'deki tüm medreselerin dış kısımları düzgün dörtgen düzeninde, kerpiç duvarlarla çevrili iyi görünümündedir. İç kısım ise öğrencilerin (tullâbın¹⁶) barınmaları için hücrelere ayrılmıştır. Bu hücreler arasında dersane olarak adlandırılan daha büyük bir hücre bulunmakta ve yaşlı öğrenciler burada müctehidden¹⁷ leksiya¹⁸ (ders-i haric) dinliyorlar. Medresenin taş döşenmiş avlusunun neredeyse tam ortasında taştan yapılmış bir havuz bulunmaktadır. Meşhed şehrinde her zaman su bulunmadığından talebelerin ihtiyacının karşılanması için haftada bir defa kuyudan bu havuza su dolduruluyor. Avluda ayrıca talebelerin çiçek yetiştirmeleri için boş alan da bulunmaktadır; fakat tüm medreselerin avluları böyle büyük değildir; bazılarında bu alan daha geneldir ve burada çınar ve diğer ağaçlar bulunmaktadır; bazılarında ise alan yetersizliğinden ağaç da bulunmamaktadır. Medresenin büyük kapısı geceleri kilitleniyor; avlu temiz tutuluyor; fakat yazın havuzdaki su bozulunca kokusu tüm avluyu kaplıyor.

Hücrelerin ve dersliklerin çatısı Meşhed'in tüm medreselerinde tonoz biçiminde ve tuğladan yapılmıştır; dış kısımlar ise değişik renklere boyanmıştır. Bundan dolayı da üzerinde kemerli revakın bulunduğu büyük kapıdan medresenin avlusuna

---

¹⁵ *Falaka*- Ceza aracıdır, uzun bir sopadan oluşmaktadır, her iki ucuna ip sarılmaktadır, sorunlu öğrencinin ayakları buna bağlanıyor ve sopayla tabanına vuruluyor.

¹⁶ *Tullâb* (طالاب) Arapçadaki *talebe* (طلبه) kelimesinin çoğulu olup, bilgi arayan, öğrenmek isteyen anlamına gelmektedir.

¹⁷ *Müctehid* (مجتهد) - Arapça bir kelimedir. Âyet ve hâdislerden şer'î hükümler çıkaran din hukuk bilgini, hukuk danışmanı anlamına gelmektedir.

¹⁸ *Leksiya*- Konferansa dayalı öğretim metodu (ç.n.)

girdiğinizde bazı kısımlarına kaşi¹⁹ adında fayans döşenmiş ve zevkle boyanmış duvarlar hemen dikkatleri çekiyor. Hücrelerin büyüklükleri tüm medreselerde aynı değildir; şöyle ki İmam Rza'nın eski avlusunun (sahn-ı köhne) yakınına yerleşen Mirze Cafer'in en güzel medresesinde hücreler diğerlerine göre çok daha geniş ve ferahtır. Hücreler ortalama 5-8 arşin²⁰ kare büyüklüğündedir ve bu büyüklüğüne rağmen burada 2'den 4'e kadar talebe kalmaktadır. Hücrelerin kapı ve pencereleri (arusi de denmektedir) avluya açılmaktadır. Işık hücreye pencereden ve kışın, keten tohumu yağına batırılmış ince kağıtlarla kaplanmış kapının üstündeki ızgaralı küçük pencerelerden girmektedir. Bazen de bu küçük pencerelere kâğıt yerine cam takıldığı da görülmektedir. Meşhed medreselerinde, genelde ise tüm İran medreselerinde olduğu gibi alışılmış soba değil, taş sobalar/şömine vardır. Zemin her zaman, İran'ın onur duyduğu ve zengin öğrencilerin serdiği topraksı ve kırmızımsı halılar veya fakirlerin serdiği hasır ve keçelerle kaplıdır. Kapı ve pencerelerde büyük delikler bulunmaktadır ve bundan dolayı da kışın hücreleri ısıtmak mümkün olmamaktadır. Öğrenciler önce şömineyi yakıyor, sonra ateşi kül dolu kil kaba veya direkt zeminde açtıkları çukur yere -ateş-dana- koyuyorlar. Bunun üzerine, her tarafı pamuk battaniye ile kaplı olan sandalyeyi yerleştiriyorlar. Battaniyenin altındaki hava ısınıyor ve talebeler ellerini ve ayaklarını onun altına sokarak ısıtıyorlar. Sandalye aynı zamanda üzerine mum, derslik ve kalemdanın koyulduğu masa görevini görmektedir. Tüm bunlardan sonra hücrelerin karanlık, soğuk, nemli ve dumanlı/kömür gazı dolu olmasına şaşılmamalıdır; bundan dolayıdır ki öğrencilerin büyük kısmı sık sık uzağı görememekten ve romatizmadan acı çekmektedir.

Meşhed medreselerinin dış görüntülerinden kısaca bahsettikten sonra şimdi de onların ortaya çıkması, içeriği ve buradaki eğitimle ilgili bilgilere geçelim.

Herhangi bir medresenin açılması, köprü, mescidin yapılması eski zamanlardan beri İran'da faydalı ve sevap bir iş olarak görüldüğünden Meşhed'de ve genelde İran'ın tümünde medreseler özel şahısların parasıyla yapılmıştır. Devlet maddi destek göstermemekle beraber, öğretmenlerin ve medreselerin ekonomi kısmını yönetenlerin davranışlarını bile kontrol etmemektedir. Medreselerin kurucusu herhangi bir prens,

---

¹⁹ Cilayla kaplı bu tuğla öncelikle Kum ve İsfana şehirleri arasında yerleşen Kaşan'da hazırlandığından ona *kaşi* (کاشی) ismi verilmiştir.

²⁰ *Arşin*- 0.71 metreye eşit olan uzunluk ölçüsü birimi. Bkz.: Gültek, a.g.e. s. 26. (ç.n.)

han veya devletin önemli görevlilerinden biri olduğu takdirde bile o özel bir şahıs olarak görülmektedir. Örneğin, Meşhed'de birer medrese kuran Abaskulu Han, Heyrat Han ve bazı prensler (navablar) burada özel bir şahıs olarak bulunmuşlardır ve bu yaptıklarını hayır işi olarak görmüşlerdir.

Kurucuları medreselere kendi isimlerini veriyorlar; onu iyi konumda tutmak ve talebelerin geleceğini temin etmek için belirli mülkünü gelir olarak medreseye bırakıyorlar. Vasiyet edilen mülk vakıf malı olarak adlandırılıyor ve hayır işi için bağış anlamına geliyor. Bağış yapanın varisleri ve bağış yapanın kendisi de bu mülk üzerindeki haklarından mahrum oluyorlardı. Medresenin kurucusunun ismi de vakıfnameye yani vakıf belgesine yazılıyordu. Bu şekilde de İran'daki toprak vergisinden muaf olunuyordu. Vakıfnamede medresenin kurulma tarihi, kurucusu, medreseye vasiyet edilen mülkün yıllık gelirleri ayrıntılı şekilde belirtiliyordu. Ayrıca vakıf mülkünün sınırları, büyüklüğü, yöneticisinin atanma kuralları kesin şekilde yazılıydı. Yöneticiye "mütevelli" deniyordu ve bu Arapça bir kelime idi; bu kelime medrese, mescit ve herhangi bir hayır kurumunun gelirlerini yöneten anlamına gelmektedir. Meşhed medreselerinin vakıf mülkleri aşağıdakilerden oluşmaktadır: Tarım arazisi, köyler, hamam, dükkân, pınar; nakit para bulunmamaktadır. Vakıfnamede vasiyet edenin imzası ve mührü bulunmaktadır. Ayrıca dindar ve dürüst olan şahıslar imzalarıyla buna tanıklık ederlerdi. Daha sonra şehrin müctehidi ve devlet yetkilisinin de tanıklık yapması gerekirdi. Vasiyet eden, esasında vakıfnamede mütevelli olarak yakınlarından herhangi birisini gösteriyordu. Dolayısıyla mütevellilik bir miras olarak devrediyordu. Şöyle ki mütevelli öldüğünde yerine oğlu geçiyordu vb. Bunun yapılma nedeni yöneticinin gelirden büyük pay almasıydı. Mütevellinin alacağı miktar tüm medreselerde aynı değildir; Mütevelli bazı medreselerde gelirin 1/15'ini, bazılarında ise 1/10'ini ve 1/8'ini alır; bu rakam tamamen vakfın vakıfnamede belirlenen kurallarına bağlıdır; vakıfnamede mütevellinin vakıf malının yönetimi karşılığındaki hakları, yetkileri ve alacağı ücret belirtilmektedir. Vakıfnamede mütevellinin atanmadığı durumlar nadiren oluyordu. Fakat mütevellinin belirlenmemesine rağmen burada bir istek belirtiliyordu; mütevelli daha dindar ve dürüstlüğüyle seçilen birisi olmalıydı. Fakat Meşhed'de sonuncu özellik çok da önemsenmezdi ve bu durumlarda dini yetkileri ellerinde toplayan daha güçlü dini önderler yönetimi ele geçiriyor, bu da onlara ek gelir sağlıyordu.

Medresenin tüm mülkleri müteveli tarafından kiralanıyordu. Kira gelirlerinin bir kısmı medrese binasının tamiri ve dükkân, banyo, müteveli ücretleri için kesiliyordu. Geriye kalan kısmı ise öğrenciler arasında eşit dağıtılıyordu; öğrencilere burs şeklinde dağıtılan bu paralar bazen aylık verilmekteydi. Örneğin, Abaskulu Han medresesinde aylık verilmekteydi. Bir kısım medreselerde burs yılda bir veya iki parça şeklinde veriliyordu. Öyle medreseler de vardır ki, -örneğin Fazıl Han medresesi gibi- öğrenciler burslarını aynî olarak alıyorlardı. Bu medresede her öğrenciye yılda 3'er halvar²¹ buğday ve yakacak veriliyor. Mütevelliler öğrenci bursları konusunda dürüst davransalardı, şimdi o 20-30 defa artmış olurdu. Fakat buna kimse dikkat etmemekte ve yöneticiler açgözlülüklerinden vazgeçmiyorlardı. Meşhed'de gayrimenkul mülklerin gelirleri 30 misli artmasına rağmen, öğrenciler hala 40-50 yıl önceki düzeyde burs alıyorlar. Konuyla ilgili örnek olarak aşağıdakini gösterebilirim; Meşhed'in aşağı cadde kısmındaki Pain Hiyaban'da Şahverdi Han kervansarayı ve onun yanında da İmam Rıza mülkü olan hamam bulunmaktadır. Bu mülkler 30-35 yıl önce 300 ruble ederdi; ama şimdi 6.000-7.000 ruble ediyor, fakat gelir-gider kaleminde değeri hala eski şekliyle, yani 300 ruble gösterilmektedir.

Mütevellilerin bu istismarlarına rağmen, hatta daha yaşlı öğrenciler ve leksiya okuyan müctehidler bile onları engelleyemiyorlar. Profesörler öğrencilerin mütevellilerle ilgili şikâyetlerini kulak ardı ediyor ve bundan dolayı mütevelliden bir açıklama istemiyorlardı. Çünkü bunun bir sonuç vermeyeceğini biliyorlardı. Öğrenciler arasında daha cesur olan ve müctehidin de yardımıyla mütevellinin istismarlarını takip edenler oluyor. Fakat burada da olay mütevellinin lehine sonlanıyor. Örneğin, Meşhed'de iki seyit kardeş bulunmaktadır: Hacı Mirze Habib Ağa ve Mirze Memmed Bağır Ağa. Bunların lakabı, yuvarlak topuzlu sopa anlamına gelen Şaftı'ydi. Diğer ifadeyle kolu zorlu, vurucu, güçlü olan anlamında. İmam Rıza medresesi dâhil birçok büyük medresenin vakıf mülkleri bu iki kardeşin elinde toplanmıştı. Bu kurumlarında eğitim alan ve çok fakir durumda yaşayan talebeler, vakıf gelirlerinin istismar edilmesi konusundaki şikâyetlerini uzun süre dillendirdiler. Sonunda Profesör Ağa Şeyh İsmail'in bu suçlamaları dile getirmesine muvaffak oldular. Fakat etkili insanlardan Reis Talebe ve Fazil'in de desteğini almasına rağmen hoca hiçbir şey yapamadı. Sonunda o da mütevellilerin çevirdiği dolapların kurbanı oldu; yukarıda ismi geçen iki

²¹ *Halvar* [халваръ] İran'da 19 puda eşit ağırlık ölçüsüdür. [*Pud* (пуд)]- Eskiden Ruslarda kullanılan 16.38 kg.'lık ağırlık birimi. Bkz.: Gültek, a.g.e. s. 1346 (ç.n.)]

destekçisiyle beraber resmi şekilde Meşhed'den uzaklaştırıldılar. Ve hala de sürgündeler.

İki etkili insanın mütevellilerin açgözlülüklerini durdurmak için yaptıkları bu girişim sonuç vermeyince daha az sesi çıkanlar da bu bu istismar konusunda susmayı tercih ettiler. Bu iki kardeş ise vakıf parasıyla dipsiz ceplerini şimdi daha fazla dolduruyorlar.

Sabah saat 9'da kıdemli talebeler, yani küçük öğrencilere ders veren müderrisler, dershaneye toplanıyorlar, kısa süre içinde profesörler de geliyorlar. Profesör gelince talebeler yerlerine geçiyor ve onu selamlıyorlar. Bundan sonra profesör minbere çıkıyor ve dünkü konunun devamı olan leksiyasına başlıyor. Böylece, İslam teolojisi ve hukuku bütün olarak anlatılmakla talebeler köy ve şehir mollalığı için yetiştiriliyor. Profesör, peygamberin veya imamların bazı vecizelerini okuduktan sonra parçayı yorumluyor, ünlü Müslüman bilginlerinden örnekler veriyor, değerlendirmeler yapıyor.

Müctehid-profesöre gösterilen saygının yanında, talebelerin leksiya boyunca hocalarıyla bilimsel tartışma yapma hakkı vardı. Böyle tartışmalarda bazen de öğrenciler galip ayrılıyor ve tüm sınıf bu galib düşünce etrafında birleşiyor. Bazen leksiya tamamen bu tartışma şeklinde devam ediyor; bir kısım öğrenci hocalarıyla beraber muhalif düşüncelerin temelsiz olduğunu kanıtlamaya çalışıyor; muhalifler ise düşüncelerini esaslandırmak için dönemlerinin ünlü İslam dini bilginlerinden alıntılar yapıyor ve bu alıntılardan kendi düşüncelerinin adaleti olduğu yönünde çıkarsamalar yapıyorlar. Kendi düşüncelerinin adaleti olduğunu kanıtlamaya çalışan öğrencilerin böyle bir tartışmalarına şahit oldum. Tartışma şuydu: örneğin, birisi namaza yeni başlamıştır. Bir süredir cemaat namazını yakından tanımadığı bir imamın (pişnamazın²²) arkasında kılmaktadır. Daha sonra izlenimleri sonucu imamın inancının tam olmadığı sonucuna varıyor. Bu durumda yeni namaza başlayanın imamla beraber kıldığı namazları tekrar etmesi gerekiyor mu, gerekmiyor mu? Tartışanlar düşüncelerini şöyle esaslandırıyorlardı: Şeriata göre her Müslüman birini imam olarak kabul edecekse öncelikle onu incelemelidir. Dindarlığından ve dine bağlılığından emin olduktan sonra onu imam olarak kabul etmelidir. Eğer buna dikkat edilmemişse ve çok sayıda hayranlarının olmasına rağmen imamın şeriatın öngördüğü özellikleri

---

²² Şeriata göre pişnamaz dürüst, inançlı ve toplum işlerinde iştirak eden birisi olmalı.

taşımadığına karar verilmişse, bu durumda namaz kılan o imamı bırakmalı ve onun imamlığında kıldığı tüm namazlarını yeniden kılmalıdır.

Profesörlerle tartışmalara katılmaktan tereddüt etmeyenler genelde bilgi yönünden hocasından az aşağıda bulunan çok güçlü ve yetenekli öğrencilerdi. Böyle talebeler Meşhed'deki kursu tamamladıktan sonra, Meşhed profesörlerinden fazla bir şey duymayacaklarını fark ettiklerinde eğitimlerini tamamlamak için Meşhed-Ali, yani Necef'e gidiyorlar. Çünkü en zor dini soruları çözen tüm Şii dünyasının önemli ulemaları veya müctehitleri Mezopotamya'da yaşıyorlar. Bir Meşhedli öğrencinin ifade ettiği gibi, Necef medreselerinde leksiyaları 7 binden fazla öğrenci dinliyor ve onların bakımı için büyük paralar harcanıyor.

Mektepten medreseye geçen öğrenciler hemen leksiyalara alınmıyorlar. Onlar önce, daha yaşlı olan talebelerin kontrolünde Arapça metni iyi anladıkları ve grameri ayırdedebildikleri zamana kadar Arapçayla uğraşıyorlar. Çünkü daha sonraki aşamada, leksiya döneminde Arapça olan Kur'ân ve hadislerden sık sık parçalar okunuyor ve öğrencilerin bu metinleri anlamaları gerekiyor. Arap dilini öğrendiklerine emin olunduktan sonra eğitimlerine başlanıyordu.

Bunun için genç talebe titizlikle Arap etimolojisini-sarfı, Arap söz dizimini-nahvı öğreniyor. Gramer konusunda şu kitaplar mevcuttur: 1. امثله - Emsile, 2. Sarv-ı Mirhond, 3. Merah - hazırlayan Ahmed ibn Ali, 4. Bine, 5. Maksud vb. Söz dizimi konusunda şunlar vardır: 1. Avâmil- İbn Hacib Cürcani'nin eseri, 2. Samadiye- Şeyh Bahaeddin'in eseri, 3. Elfiye- İbn Malik), 4. Şerh-i Cami- Molla Cami'nin eseri, 5. Enmuzec vb.

Bu ve benzeri kitapların öğrenimi iki-üç yıl sürüyor. Bundan sonra ise öğrenciler müctehitlerden aşağıdaki konularda leksiya dinliyorlar: 1. İlm-i fıkıh dersi - insanın davranışlarını, onun Allah ve insanlar karşısındaki görevlerini belirleyen kanunlardır. Bundan dolayı ilm-i fıkıh iki ana kısma ayrılmaktadır: birinci kısmı dini görevler olan İbadât'i [عبادات] içermektedir. İkinci kısmı ise karşılıklı sözleşmeleri, gönüllü yükümlülükleri ve benzerlerini içerir. 2. İlm-i Üsul dersi - Allah'ın varlığı inancının ispat edilmesini delillere dayanarak inceleyen dini öğretilerdir. Öğrencilere göre öğretimde en zor olan kısım budur ve bu kısmı başarılı şekilde öğrenen birisi ileride müctehid ve profesör olabilir. Bunlarla beraber Şii dünyasında değişik görüşler ve dedikodular da bulunmaktadır. Bundan dolayı da öğrencilerin çok sayıda düşünürün öğretisiyle tanışmaları için İlm-i Âhkâm [علم احكام] gibi düşünce veya teoloji kitaplarını da takip

etmeleri gerekiyor. İlm-i fıkıh dersinde Şeraiul İslam ve Şerhi'l-Umde kitapları, İlm-i Üsul dersinde ise Muhakik-Kummi'nin Kavanin; Şerhi Kebir, Mesalik; Cevâhiru'l-Kelâm, Mealim vb. kitaplar kullanılmaktadır.

Medreselerde esas yeri dini bilimlerin almasına rağmen, öğrencilerin gelecekte alanlarında çalışırken ihtiyaçları olacak diğer bazı dersler de öğretilmektedir. Bunun için de ilahiyat dersleri yanında İlm-i Hülasa, İlm-i Riyaziye (matematik) gibi müspet bilimler de öğretiliyor. Önce dört aritmetik işlemler, kesirler, ilişkiler, oranlar vb.leri anlatılıyor. Kıdemli talebelerin cebir (cebr-ü mukabele) konusunda bilgileri vardı. Ayrıca İlm-i Hendese (geometri) öğretilmektedir. Bu sonuncu bilim özellikle gelecek faaliyetlerinde toprağı mirasçılar arasında paylaştıklarında, alışveriş yaptıklarında çok işlerine yarayacaktır. Şah Abbas'ın çağdaşı ve yakın danışmanı Şeyh Bahauddin ünlü Şii matematikçisi olarak kabul görmektedir. Onun kabri Meşhed'in ünlü Gevher Şad (Timur'un gelini) mesciti ile İmam Rıza türbesinin doğu tarafı arasındadır. Kabrinin etrafı İmam'ın türbesinin büyük ve güzel binaları ile çevrilidir. O kendinden sonra matematik ve astronomi konusunda çok sayıda bilimsel eser bırakmıştır. Ayrıca Şii teolojisi üzerine de birkaç değerli kitabı bulunmaktadır.

Tarih medresede öğretilmemesine rağmen, bir zorunlu dersmiş gibi kıdemli öğrenciler kendi istekleriyle onunla ilgilenmekte. Çoğunluk İran, Arap ve genelde tüm Doğu tarihini iyi biliyor. Meraklarını şu kitaplar karşılamaktadır: Ali Yezdi'nin Zafername ve Nasih-i Tevarih, Fazlullah'ın Tarih-i Mucem, Abdullah Bin Fazlullah'ın Tarih-i Vassaf, ünlü tarihçi Mirhond'un 7 ciltlik Ravzatu's-Safa, Muhammed Bin Cerir'in Tarih-i Taberi, Ebu'l Fazl'ın Came-il Sabuktekin ve daha başkaları.

Bu kitapları Meşhed'de bulmak zordu ve ayrıca fakir olan talebeler için fiyatları çok yüksekti. Bundan dolayı da bu kitapların bir veya iki nushası tüm medrese için yeterli oluyordu. Kitabı olanlar da onu okumaları için arkadaşlarıyla paylaşıyordu.

Haftalık eğitim beş gündür - Cumartesi, Pazar, Pazartesi, Salı ve Çarşamba. Perşembe ve Cuma günleri dinlenme günüdür. Bu gün dua ediliyor ve Kur'ân okunuyor. Ayrıca, bir ay devam eden Ramazan'da, Muharrem'in ilk on gününde, 7-8 gün devam eden Nevruz'da ve diğer Şii bayramlarında da eğitim olmuyor. Haziran'ın ortalarından Ağustos'un başlarına kadar, yazın en sıcak günlerinde de okul yaz tatiline çıkıyor.

Her medresenin burs almayı ve medrese hücrelerinde kalmayı hak eden önemli sayıda talebeleri vardır. Bunun yanında medreselerde bir de yukarıdaki özellikleri kazanmak için adaylar bulunmaktadır. Hak sahibi olanlardan birisi ayrıldı mı, adaylardan biri mütevellinin bilgisi dahilinde hemen onun yerini dolduruyordu.

Medrese hücrelerinde yaşayanların yemek yemeleri için ortak bir masa yoktu. Hatta yemek de pişirilmiyordu ve herkes farklı şekilde yemek ihtiyacını karşılıyordu. Meşhed'de nerede ise tüm medreseler pazarların yakınında bulunduğu için yemekler ya oradaki aşhanelerde yenir, ya da medreseye yemek istenirdi. Yemekler çok kalitesizdi. Menüde genelde et çorbası (ab-kuşt) veya yuvarlak uzun şaşlık (lüle kebab), pilav olmaktadır. Fakir öğrenciler bu türlü ciddi yemeklerden mahrumdurlar ve ancak, şöyle ifade etmek gerekirse, kuru ekmekle geçinirler. Onlar bu ciddi yemekleri ancak bazen zengin evlerine davet edildiklerinde görebiliyorlar.

Meşhed medreselerinin yanında kütüphane bulunmamaktadır ve bu da talebelerin ağır durumunu daha da zorlaştırıyor. Bundan dolayı da onlar ders kitaplarını ve gereken diğer kitapları kitapçılardan almak zorundalar. Veya eski kitaplarını kullanmayan talebelere kitaplarını istiyorlardı.

Talebelerin yaşı 18 ile 35 arasında değişiyor. Az olmakla birlikte 50-60 yaşlarında gri sakallı talebelere de rastlanıyor. Yetenekleri ve dindarlıklarıyla diğerlerinden farklı olmayan bu talebeler ömürlerinin sonuna kadar medresede yaşıyorlar.

Mütevellilerin açgözlülüklerine rağmen Meşhed'de bulunan 18 medresenin yıllık toplam geliri 60 bin rubleyi bulmaktadır ve burada 1200 talebe bulunmaktadır. Onlardan 200 öğrenci Mirze Cafer medresesinde eğitim almaktadır. Bazı medreselerde öğrencilerin sayısı 40-50'yi geçmemektedir.

Öğrencinin bir medreseden diğerine geçmesi söz konusu değildir; fakat çok hoşlandığı profesörün leksiyalarını takip etme gibi bir özgürlüğü bulunmaktadır. Bu ve diğer ilişkiler bağlamında geniş özgürlüklerini kullanan öğrenciler İran'da bir güçtür ve hükümetin onları dikkate alması gerekecektir. Profesörlerin ilmi derecelerini onu dinleyenlerin sayısı belirlemekte ve leksiyalarından dolayı bir ücret almamaktalar.

6 Mart 1900

Erivan şehri

Kaynakça

- Gültek, V. (2004). *Rusça-Türkçe Sözlük*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Кавказский Календарь. на 1893 годъ. *подъ редакцею Е. Кондратенко, XLVIII годъ. Тифлисъ 1892.*
- Кавказский Календарь. на 1894 годъ. *подъ редакцею Е. Кондратенко. XLIX годъ. Тифлисъ 1893.*
- Кавказский Календарь. на 1898 годъ. *подъ редакцею Е. Кондратенко. LIII годъ. Тифлисъ 1897.*
- Кавказский Календарь. на 1899 годъ. *подъ редакцею Е. Кондратенко. LIV годъ. Тифлисъ 1898.*
- Кавказский Календарь. на 1900 годъ. *подъ редакцею Е. Кондратенко. LV годъ. Тифлисъ 1899.*
- Кавказский Календарь. на 1900 годъ. *подъ редакцею Е. Кондратенко. LV годъ. Тифлисъ 1899.*
- Кавказский Календарь. на 1901 годъ. *подъ редакцею Е. Кондратенко. LVI годъ. Тифлисъ 1900.*
- Кавказский Календарь. на 1902 годъ. *подъ редакцею Е. Кондратенко. LVII годъ. Тифлисъ 1901.*
- Кавказский Календарь. на 1903 годъ. *подъ редакцею Е. Кондратенко. LVIII годъ. Тифлисъ 1902.*
- Лопатинский, Л. (1900). Предисловіе. *СМОМПК*. выпускъ двадцать седьмой. Тифлисъ: Изданіе Управленія Кавказскаго Учебнаго Округа. с. I-XIV.
- Мешхед. *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*. т. 19. С.-Петербургъ 1896. с. 229-230.
- Məhərrəmov, Z. (2010). *İrəvanda Məktəbdarlıq və Maarifçilik (1800-1920-ci illərdə Ədəbi-Mədəni Mühit)*, Bakı: [Nurlan Nəşriyyatı](#).
- Mutafa, N. (2013). *İrəvan Şəhəri*, Bakı.
- Öz, M. (2004). Meşhed. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 29, ss. 363-365). İstanbul.

Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. «Населенные места Российской империи в 500 и более жителей с указанием всего наличного в них населения и числа жителей преобладающих вероисповеданий, по данным первой всеобщей переписи населения 1897 г.». Санкт-Петербург 1905.

Səqəfi (Hatəmi), N. (1999). *Farsca Azərbaycanca Lüğət*. I-II cilt. Tehran: “Naşer” Nəşriyyatı.

Streck, M. (1997). Meşhed. *MEB İslam Ansiklopedisi* (C. 8, ss. 145-159). Eskişehir.

Zeynalov, Ə. (2013, 31 May). Unudulmaz Uluxanlı Məktəbi. *Respublika qəzeti*.

Ziyayeva, Z. (2001). Azərbaycan Diyalektolojisinin Tarihi Üzerine, *Karadeniz Araştırmaları*. (30). s. 93-106.

Халиловъ, Р. (1898). Траурный мѣсяць магаррамъ у мусульманъ-шітовъ Эриванской губерніи. *СМОМПК*. выпускъ двадцать пятый. отдѣль I. Тифлисъ: Изданіе Управленія Кавказскаго Учебнаго Округа. с. 161-188.

Халиловъ, Р. (1900). Мектебы и медресе гор. Мешгеда. *СМОМПК*. выпускъ двадцать седьмой, отдѣль I. Тифлисъ: Изданіе Управленія Кавказскаго Учебнаго Округа. с. 102-119.

Мектебы и медресэ гор. Мешгеда.

Пользуясь лѣтними каникулами 1899 года, я предпринялъ поѣздку въ Хорасанскую провинцію Персіи и два съ половиною мѣсяца провелъ въ главномъ ея городѣ, Мешгедѣ, и его окрестностяхъ. За все время моего пребыванія какъ въ Мешгедѣ, такъ и въ его окрестныхъ селеніяхъ, меня не меньше другихъ предметовъ интересовало дѣло народнаго образованія, и я хочу изложить въ этой статьѣ добытыя мною свѣдѣнія по этому предмету.

Учебныя заведенія въ этой провинціи, равно и во всей Персіи, подраздѣляются на двѣ категоріи: мектебы и медресэ. Оба эти слова—арабскія; первое означаетъ начальное училище, а второе—высшая богословская школа. Мектебъ служитъ, такъ сказать, подготовительною ступенью для поступленія въ медресэ.

Школы первой категоріи, мектебы, существуютъ во всѣхъ почти болѣе или менѣе большихъ селеніяхъ, помѣщаются при сельскихъ мечетяхъ, и содержателями ихъ являются сельскіе муллы. Зимой, когда въ мечети бываетъ холодно, ученики (шагирды) собираются къ муллѣ на домъ. За свой трудъ мулла получаетъ ничтожное вознагражденіе отъ каждаго ученика; плата, которая не превышаетъ 15—20 коп., выдается ему помѣсячно или же понедѣльно (по четвергамъ). Въ сел. Джагаръ, находящемся въ 30 верстахъ на юго-западъ отъ Мешгеда, имѣется мектебъ, гдѣ учитель получаетъ, приблизительно, 6 руб. въ мѣсяць, считается очень щедрой, такъ какъ, помимо ежемѣсячной пла-

ты деньгами, каждый ученикъ, по прохожденіи извѣстныхъ частей Корана и какой-либо другой книги, приноситъ учителю подарокъ.

Въ каждомъ мектебѣ дорогой подарокъ преподносится муллѣ при окончаніи шагирдомъ (ученикомъ) Каламъ-уль-лаха, т. е. Корана. Тогда ученикъ, смотря по состоянію родителей, приноситъ учителю голову сахару, въ 3—4 фунта вѣсомъ, кусокъ какой-нибудь матеріи, обыкновенно русскаго ситцу, финики, нѣсколько фунтовъ вишмису и др. сладостей; иногда и деньги, но не болѣе 50—60 коп. Въ этотъ день всѣ ученики даннаго мектеба освобождаются отъ занятій и, во главѣ съ муллою, отправляются въ домъ виновника торжества, гдѣ для нихъ уже приготовленъ обѣдъ и по горсти разныхъ сладостей; послѣ обѣда ученики до вечера играютъ въ домѣ товарища и потомъ расходятся по домамъ. Въ самомъ же Мешгедѣ въ такіе дни ученики мектеба надѣваютъ сверху платья бѣлую холщевую блузу, доходящую до щиколотки, чтобы быть похожими на арабскихъ мальчиковъ, какъ это объяснилъ мнѣ одинъ мулла, и въ этомъ костюмѣ отправляются къ своему товарищу.

Обыкновенно число учениковъ въ сельскомъ мектебѣ бываетъ отъ 20—30 учениковъ, но въ городахъ, гдѣ мектебовъ много, какъ напр. въ Мешгедѣ, гдѣ ихъ насчитывается до 60, число шагирдовъ не превышаетъ 25, и плата за обученіе здѣсь почти такая же, какъ въ селеніяхъ. Одинъ изъ городскихъ муллъ жаловался на неаккуратность родителей во взносѣ платы, говоря, что сельскіе муллы болѣе гарантированы отъ произвола и каприза родителей учениковъ, чѣмъ городскіе; и это мотивировалъ онъ тѣмъ, что въ селеніи бываетъ одинъ, рѣдко два мектеба; поэтому, когда дѣти неаккуратныхъ родителей немедленно удаляются муллою до взноса платы за истекшій мѣсяць, то родители, вслѣдствіе отсутствія другого мектеба въ селеніи, прину-